

**ПРАВО ДИТИНИ НА ОСВІТУ:
ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ****THE RIGHT OF THE CHILD TO EDUCATION:
THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS****Качмар З.О., студентка I курсу магістратури
господарсько-правового факультету***Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена питанню захисту права дитини на освіту у практиці Європейського суду з прав людини, визначенню, які самі аспекти цього права найбільш часто порушуються як із боку батьків, так із боку держави. Незважаючи на той факт, що в Україні існує розгалужена система органів, завданням яких є забезпечення і здійснення захисту прав дитини, таких як Уповноважений з прав дітей (дитячого омбудсмена), Міністерство соціальної політики, органи опіки та піклування та ін., домогтися захисту та відновлення порушених прав буває неможливо через небажання таких органів діяти відповідно до закону або через неправильне розуміння ними положень чинного законодавства. У таких випадках доцільним є звернення до міжнародних органів, уповноважених розглядати відповідні питання. Саме таким органом є Європейський суд з прав людини, заснований Європейською конвенцією з захисту прав людини і основоположних свобод. Конвенція з захисту прав людини й основоположних свобод є фундаментальним міжнародним правовим актом у сфері захисту прав людини, у т. ч. у сфері захисту прав та інтересів дітей. Права, закріплені Конвенцією, мають загальний характер, тобто вони належать кожній людині, незалежно від її віку, статі, національності, релігійних переконань чи будь-яких інших характеристик. Зважаючи на те, що Україна ратифікувала Конвенцію з захисту прав людини і основоположних свобод Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р., тим самим визнавши на території України її дію і надавши право фізичним та юридичним особам звертатися до Європейського суду з прав людини, відповідно звернення до зазначеного міжнародного органу по захист сьогодні є реальною можливістю захистити свої права, свободи та інтереси. Саме тому питання захисту права дитини на освіту у практиці Європейського суду з прав людини є актуальним і вимагає того, щоб приділити йому належну увагу.

Ключові слова: право дитини на освіту, Конвенція з захисту прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини, захист прав дитини.

This article is devoted to the issue of protection of children's rights to education in practice of the European Court of Human Rights, to definition what are the aspects of this right most commonly violated both from parents and from the state. Despite that fact that in Ukraine there is an extensive system of bodies whose task is to ensure and enforce protection of children's rights, such as the Ombudsman, the Ministry of Social Policy, guardianship and guardianship bodies, etc., is impossible to achieve protection and restoration of infringed rights because of the reluctance of such bodies to act in accordance with the law or because of misunderstanding of provisions of the current legislation. In such cases, it is advisable to apply to international bodies who are authorized to consider relevant questions. The European Court of Human Rights is just such a body, established by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is a fundamental international legal instrument in the field of human rights protection, including the protection of the rights and interests of children. The rights enshrined in the Convention are general in nature, that is, they belong to every person, regardless of their age, gender, nationality, religious beliefs or any other characteristics. Considering that Ukraine has ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the Law of Ukraine "On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols № 2, 4, 7 and 11 to the Convention" of 17 July 1997 thereby recognizing its effect on the territory of Ukraine and giving the right of individuals and legal entities to apply to the European Court of Human Rights. Respectively the appeal to that international authority for protection today is a real opportunity to defend your rights, freedoms and interests. That is why the question of protecting children's right to education in the practice of the European Court of Human Rights is very actual and requires due attention.

Key words: children's right to education, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, practice of the European Court of Human Rights, protection of the rights of the child.

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність розгалуженої системи нормативно-правових актів у сфері прав дитини, аналіз законодавства і правозастосовних актів, що стосуються захисту прав дитини, зокрема права дитини на освіту, свідчить про наявність певної невідповідності міжнародним стандартам захисту прав дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми захисту прав дитини на освіту досліджено у працях таких вітчизняних науковців, як Н.М. Оніщенко, О.Л. Львова, С.О. Сунегін, Ю.О. Буров, В. Веселуха, Л.С. Волинець, Ю.А. Войцеховська та ін. Здебільшого вивчалися питання щодо закріплення прав дитини на законодавчому рівні, дотримання Україною вимог міжнародних договорів про захист прав дитини, питання доцільності імплементації положень про механізми міжнародного захисту прав дитини в українське законодавство, в українській правовий простір. Зазвичай у відповідних наукових роботах права дитини розглядаються у сукупності, без акцентування уваги на конкретному праві дитини, що підлягає захисту. Так, проблема захисту права дитини на освіту на міжнародному рівні, а саме у практиці Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) належним чином не досліджувалася.

Метою статті є дослідження питання захисту права дитини на освіту у практиці ЄСПЛ, визначення у чому зазвичай проявляється порушення права дитини на освіту у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Наявність численних нормативно-правових актів, що регулюють питання захисту прав дитини у сфері освіти, зокрема таких як Конституція України, Законів України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти», «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» та інших, свідчить про те, що права дитини та механізми їх захисту є одним із пріоритетних напрямів соціальної політики держави.

Україна, як і будь-яка соціальна, правова, демократична держава, дбає про інтереси дитини як найбільш захищеної та вразливої верстви суспільства. Про це свідчить, зокрема, той факт, що Україна є учасницею ухвалення цілого ряду міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини.

Сьогодні у світі існує розгалужена система міжнародних механізмів щодо захисту прав людей, що становлять

декілька десятків універсальних і регіональних органів із прав людини з різним обсягом компетенції. Це дозволяє класифікувати ці органи, щоб легше розібратися в особливостях їхньої діяльності [7]. Завдяки тому, що Україна є учасницею міжнародних договорів, що стосуються прав дитини, і бере активну участь у розробці нових міжнародних інструментів у цій сфері, громадяни мають можливість скористатися у разі необхідності не лише національними засобами захисту свої прав, а і звернутися до міжнародних установ, що здійснюють захист прав дитини.

Сьогодні одним із основних і найбільш дієвих міжнародних органів, які здійснюють захист прав дитини, є Європейський суд з прав людини (далі – Суд, ЄСПЛ), заснований Європейською конвенцією з захисту прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ) і який розпочав свою діяльність у 1959 р. [1] Розгляд Судом справ сприяє забезпеченню дотримання зобов'язань, узятих на себе країнами-учасницями Конвенції, та Протоколів до неї, а також приверненню уваги держав до порушень прав людини. Практика ЄСПЛ демонструє найбільш вразливі положення національного законодавства і порушення у правозастосовній практиці, виявляючи тим самим необхідність приведення національного законодавства і правозастосовних процедур у відповідність до міжнародних стандартів. Україна як учасниця ЄКПЛ підпадає під юрисдикцію Суду, а отже, цей засіб міжнародного захисту є доступним усім, хто перебуває під її юрисдикцією.

Конвенція практично не містить у своєму тексті статей, що безпосередньо регулюють і захищають права дитини, але її положення можуть бути застосовані також щодо дитини, яка є суб'єктом міжнародного права нарівні з іншими учасниками міжнародних правовідносин.

Водночас право дитини на освіту закріплене у ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції. Зазначено право було закріплено в такій формі: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань» [2].

Таким чином, ця стаття гарантує загальне, а не конкретне право на освіту, носієм якого є особа, що зацікавлена в отриманні освіти і яка здатна і бажає отримати від нього користь, тобто насамперед дитина. Держава-учасниця Конвенції зобов'язана слідкувати за тим, щоб діти мали можливість реалізувати своє право на освіту. У другому реченні вказаної статті за державою визнається повноваження самій визначати обсяг і характер власної участі у забезпеченні права на освіту.

Фактично це означає, що держава не має ніяких зобов'язань надавати певні можливості щодо отримання освіти чи гарантувати кожному можливість отримати ту освіту, яку він забажає, за винятком тих, що вона сама на себе покладає.

Фундаментальному праву на освіту відповідає додаткове право батьків забезпечувати своїм дітям освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань, під якими ЄСПЛ розуміє переконання, що заслуговують на повагу в демократичному суспільстві і є сумісними з гідністю особистості та водночас не суперечать основоположному праву дитини на освіту.

Саме це додаткове право батьків впливати на освіту своїх дітей відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань є одним із важливих аспектів права дітей на освіту і тому стало предметом розгляду Судом у багатьох справах.

Так, у справі Фолгеро та інші проти Норвегії за заявою № 15472/02 Суд у своїй юриспруденції проголосив, що право на освіту – це основоположне право, яке прищеплює право батьків на повагу до їхніх релігійних і філософських переконань, і перше речення, як і друге,

не робить різниці між державним і приватним навчанням. Друге речення ст. 2 Протоколу № 1 спрямоване, коротко кажучи, на збереження можливості плюралізму в освіті, яка є життєво необхідною для збереження «демократичного суспільства», як задумано в Конвенції. З урахуванням потужності сучасної держави, ця мета має, перед усім, втілюватися через державну освіту [3]. Також суд зазначив, що ст. 2 Протоколу № 1 не допускає різниці між релігійним навчанням та іншими предметами. Вона зобов'язує державу поважати переконання батьків, незважаючи на те, чи є вони релігійними або філософськими, стосовно усієї програми державної освіти. Цей обов'язок поширюється таким чином, що застосовується не тільки щодо змісту освіти і порядку її положень, але також до здійснення всіх «функцій», що взяла на себе держава. Дієслово «поважати» означає більше, ніж «визнати» або «брати до уваги». На додаток до, головним чином, негативних зобов'язань, він має на увазі деякі позитивні зобов'язання з боку держави. Термін «переконання» сам по собі не є синонімом слів «думки» і «ідеї». Він означає погляди, що мають певний рівень впевненості, серйозності, згуртованості і важливості [3].

Суд у цій справі підкреслив, що держава, при виконанні функцій стосовно виховання і навчання, має піклуватися, щоб інформація або знання, включені до навчальної програми, передавалися об'єктивним, критичним і плюралістичним способом. Державі забороняється мати на меті ідеологічний вплив, що може розглядатися як неповага до релігійних і філософських переконань батьків. Це межа, яку не можна перевищувати [3].

Таким чином, визнається право батьків не лише визначати вид навчального закладу чи форму навчання дітей, а й певним чином впливати на зміст навчання своїх дітей. Не враховуються релігійні та світоглядні переконання дитини, які можуть відрізнитися від переконань її батьків.

Одним із оспорюваних аспектів права дитини на освіту, стосовно яких Судом було прийнято низку рішень, є мова, якою здійснюється навчання. Ст. 2 Протоколу № 1 не уточнює, якою мовою має забезпечуватись освіта, аби було дотримане право на освіту. Водночас право на освіту втрапить сенс, якщо воно не передбачатиме для його носія право отримувати освіту мовою або мовами (залежно від ситуації) національних меншин. Таку позицію ЄСПЛ висловив у справі «Бельгійська мовна справа» від 23 липня 1968 р. [6].

У справі Catan і Інші проти Молдови і Росії, що стосувалась порушення права на освіту через примусове закриття шкільних закладів внаслідок мовної політики сепаратистських органів влади і через послідовне переслідування після відновлення цих шкіл ЄСПЛ дійшов висновку, що немає жодних підстав вважати, що подібні заходи переслідували законну мету [4]. Велика Палата підкреслила основоположну важливість початкової і середньої освіти для особистого розвитку і майбутнього успіху дитини. Вона нагадала про право отримувати освіту своєю рідною мовою. Держава, яка тоді здійснювала фактичний контроль над згаданим адміністративним органом, незважаючи на те, що вона ні прямо, ні опосередковано не втручалась у його мовну політику, несе відповідальність за порушення права на освіту [4].

Також слід звернути увагу на те, що Європейська комісія з прав людини у «Бельгійській мовній справі» зазначила, що ст. 2 Протоколу № 1 стосується, головним чином, початкової освіти, і тому держава зовсім не зобов'язана забезпечувати можливість отримати вищу чи спеціальну освіту. Комісія також зауважила, що в разі, коли доступ до вищої освіти передбачає якісь обмеження з боку держави, то загалом це не розглядається як порушення ст. 2 Протоколу № 1 у вигляді обмеження доступу до вищої освіти тим особам, які вже досягли певного освітнього рівня.

Проте позиція ЄСПЛ дещо змінилася. Прикладом цього є рішення Великої палати Суду від 10 листопада 2005 р. у справі Лейла Шахін проти Туреччини за заявою № 44774/98, у якій оскаржувалася заборона студенткам на носіння хіджабу (традиційного жіночого одягу в ісламі, головне призначення якого – приховати фігуру, обриси тіла жінки) у Стамбульському університеті [5]. Здійснюючи аналіз наявності порушення у справі ст. 2 Протоколу № 1, ЄСПЛ звернув увагу на те, що хоча норма цієї статті насамперед гарантує доступ до початкової та середньої освіти, «складно було б уявити, що вона не поширювалася б і на вищі навчальні заклади». Також Суд зазначив, що «у демократичному суспільстві право на освіту, необхідну для просування прав людини, грає настільки основоположну роль, що вузьке тлумачення першої фрази ст. 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ не відповідало б цілям і завданням цього положення». Отже, ЄСПЛ підкреслив у цьому рішенні, що положення ст. 2 Протоколу № 1 про те, що нікому не може бути заборонено в доступі до освіти, поширюється на будь-які вищі навчальні заклади, що підпадають під юрисдикцію ЄСПЛ, «адже право доступу до подібних установ було невід'ємною частиною права, закріпленого цим положенням» [5].

Враховуючи існуючу практику ЄСПЛ з питань, що безпосередньо стосуються прав дитини, необхідно відзначити, що найчастіше інтереси неповнолітніх у ЄСПЛ представляють їх батьки. Проте дитина має право скористатися допомогою адвоката, якщо з будь-яких обставин законне представництво батьками є неможливим. Згідно зі ст. 34 і ст.35 Конвенції заявником може бути будь-яка особа, яка вважає потерпілою.[1] У тексті ЄКПЛ не має положень про те, що особа повинна досягнути певного віку чи повинна володіти певним ступенем правосуб'єктності. В одному зі своїх рішень Суд спеціально вказує, що згідно з Конвенцією, неповнолітній має право сам звертатися із заявою до Суду [8]. Це особливо важливо у тому випадку, коли інтереси дитини перечають

інтересами її батьків або опікунів. Незважаючи на те, що для українців ЄСПЛ став вже звичною «четвертою інстанцією», скарги проти України з питань порушень прав дитини у практиці ЄСПЛ поодинокі. Виникає запитання чому така незначна кількість звернень до ЄСПЛ з приводу захисту прав дітей? Ситуацію, що склалася можна пояснити наступними обставинами: по-перше, згідно з процесуальним законодавством України неповнолітні особи віком від 14 до 18 років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. По-друге, у багатьох ситуаціях при порушенні прав дитини (наприклад, адміністрацією навчального закладу), батьки до останнього моменту сподіваються на мирне вирішення конфлікту і не хочуть посилювати його зверненням до судів. По-третє, незнання правил подачі звернення до ЄСПЛ, а також незнання права у цій галузі призводить до спотвореного уявлення про те, «на що» і «як» можна і потрібно скажитися в Страсбург [8].

Висновок. Практика ЄСПЛ з питань, що стосуються захисту прав дитини, свідчить про те, що міжнародні механізми захисту прав дитини сприяють більш ефективному їх захисту. Ратифікація ЄКПЛ суттєво підвищила рівень захисту прав людини і основоположних свобод, у тому числі дитини. Такі механізми як ЄСПЛ є необхідною умовою ефективного захисту прав дитини. Незважаючи на те, що дотримання прав дітей в Україні забезпечується все більшою поінформованістю суспільства про ці права, все ще досить незначна кількість справ, що стосуються права дитини на освіту надходить до національних органів захисту, не говорячи вже про ЄСПЛ. Відсутність відповідних справ не можна вважати показником того, що захист права дитини на освіту реалізується належним чином. Необхідним є роз'яснення дітям відповідного права, можливості звернутися за допомогою до державних установ та інститутів з метою надання ними допомоги при здійсненні неповнолітніми їхніх прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Право на освіту: стаття 2 Протоколу № 1. URL: <http://www.coe.kiev.ua>.
3. Справа Folgerø та Інші проти Норвегії. URL: <https://precedent.in.ua/2016/02/09/folgero-ta-inshi-proti-norvegiyi/>.
4. Case of Catan and Others v. The Republic of Moldova and Russin – [Ukrainian Translation] by the COE Human Rights Trust Fund. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126861>.
5. Leyla Şahin v. Turkey (application no. 44774/98): judgment of European Court of Human Rights, 10 November 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>.
6. Довідник із застосування статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_Protocol_1_UKR.pdf
7. Трестер Ю.О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=632>.
8. Зайцева-Калаур І.В., Гончар Ю.В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий огляд*. 2019. Т. 4. № 57. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1819/1869>.